

de Galícia», carta de 1875 (*Epist.* I, 177); «que 'l fustam torna aviar ---» havia escrit en la *Cançó del Raier*, v. 20, i no fou sinó Balari que li ho va fer canviar en «torna a aviar» en revisar les proves de «Pàtria» (p. 54) (*Epist. Verd.* VI, 223).

A penes cal dir que *tornar* a és l'ús de l'idioma comú: fins en moments transcendents, com aquells en què ha mogut la vitilitat i grandesa d'un poble, als mots del President Màrtir: «*Tornarem a lluitar! / tornarem a sofrir! / tornarem a guanyar!*», 15 de febrer de 1936, que al capdavant foren del tot profètics, si volia dir: tornarem a maldar, el meu cos pot morir, pro el País triomfarà!

En el Ross. és més típica i ben curiosa la locució per la qual el verb *tornar*, per si sol, després de substantivar-se s'ha convertit en un veritable adverbi, significat 'de nou', 'altre cop' (sobretot ho sentia molt en el Conflent i alt Ross.): «i ja el van tenir, *turnà*, a casa» (ja van tornar-lo a tenir a casa) Codalet; «el Coll del Forn és terme, *turnà*, de Villerac» ('torna a ser t. c. de V.') Estoer; «—És a la Ribera? —És pas a la Ribera: és als Cills, *turnà!*» Noedes (1960).

En Saisset, a grapat: «Nos vet-aquí, *tornar*, sus de la Passejada; / s'és encara més emplenada! / ---»; «sul cop, encén, *tornar*, la candela atudada»; «tot s'ha lligat contra la terra, / qu'un diluvi, *tornar*, vol destruir lo món!»; «a se poguer pensar: som tant qu'un lleopard! / *Tornar*, la partida comença ---» (*Catal. d. R.*, 144, 83, 175, 240). Ara bé això també és provençal modern (no, però, gascò, ni sé si té gaire extensió en terres d'Oc): «Dins la chambro di femo, en aquéu tèms d'aquí, / Mirèio èro, *tourrà*, vengudo» (trad. «de nouveau»), «e lou que'avié parlà, pèd sus banc, sus lou rèrn, / *tourrà*, se pleguè coume un vise», *Mircio* III, 36.4, v. 62.4.

De tota manera, i a desgrat de la grafia que hom li ha aplicat en l'ed. *Catal. d. R.* (que no és la de Saisset, *tourrà*) no estic ben convençut que sigui una veritable adverbialització d'infinitiu (fenomen insòlit): ¿no vindria d'una pronúncia contracta de *a tornar*? O d'un *torn ha?* 'té torn, té tornada'? Cf. infra *tornamai*, entre els cpts.

TORN m. En grec era purament el subst. *τόρνος*, nom de l'aparell, i és aquest el que, adoptat des de molt antic pels treballadors i artistes romans, donà naixement al verb derivat, ja ben llatí, *TORNARE*, destinat a convertir-se en una veritable clau de volta de tota una família lexical, comuna en tot el romànic. El substantiu també hi visqué pertot, en un pla molt més modest, de llenguatge tècnic o laboral. En aquesta obra podem acontentar-nos amb parlar-ne molt menys, puix que interessa incomparablement més a l'estudi de la cultura material, de la indústria i de l'enginyeria op>rària, que a la història de la llengua.

El diccionari Aguiló ja va aplegar-ne molts testimonis medievals: un exemple, del segle XIV, d'un *torn* de fuster o boter, tres del *torn* de filar de 1406-1443, d'altres del S. XV de diversos torns mecànics des de 1413; l'*AlcM* un d'un *torn* per posar pa al forn, de

1377 (§ 6a); «anar --- a Florença per *tornar* lana que he filada e per adobar lo meu *torn*», *Decam.* VIII, § 2, 443.15.

Ja fou registrat, ultra els diccionaris de rims del S. XIV, per Busa-N.: «*torn* per a tornejar: *tornus*; *torn* per a premsar: *torcular*, *torculus*»; «lo *torn* de filar llana: *rhombus*; lo banc del *torn*: *scamnum*; los petges --- la roda; lo restant com en lo carro ---; lo mànec: *manubrium* ---; rota --- la cordeta del *torn* ---»; «vaxell fet ab *torn*: *hoc toreuma*; *tornatilis*, -tile»; «*torn* per pujar càrrecs: *sucula*», OPou (*TbPu.*, 310, 186, 8). El monàstic, ja en Lacav.; «dins del àtrio, al costat del portal de la iglésia, són los locutoris y el *torn*», B. de Maldà (*Excurs.*, 38).

De l'ús extra-urbà, es podria recollir com a nom de molts engins: entre els pescadors del Maresme és un d'usat per treure l'art de l'aigua: consisteix en un llarg cilindre de fusta, amb un parell de barrots, en forma de X, a cada un dels dos extrems: el fixen damunt les *galotxes* i agafant-lo pels barrots laterals el fan rodar per enrotllar-hi al voltant les cordes de l'art (*un tòrn* StPolM, 1929). Aparell per poar, en certs pous menorquins, com p. ex. el de *Ses Angoixes* en els camps de Ciutadella: se'n diu un «*pou de torn*» (1964). I el *tòrn* que fan servir en els Pirineus centrals per moldre moltes coses: pel gra de mòlta avui l'usen en lloc de l'antic sedàs, rodant-lo amb una maneta per passar-hi la farina, destriant el gra del segó (Tor, Àreu, Farrera, 1932-3); i almenys a la ratlla de l'aragonès anomenen *torno* el molí d'oli (Arnal Caveró, *Alquèzar*).

El mot grec tenia vocal òmicron, o sigui *o* breu, però el timbre d'aquesta vocal en grec era molt més tancat que el de la *o* breu llatina, i per tant fou adoptat pel llatí vulgar com una *o*, segons el testimoni de totes les llengües romàniques (cat. i oc. *tòrn*, it. *torno*, fr. *tour*, cast. *torno* etc., i igual el verb *torna*, fr. *tourne* etc.); encara que el mot es nacionalitzà ràpidament en llatí i amb arrelament i enorme fecunditat, aquest detall fonètic prova que no fou en una època remota del passat preliterari del llatí (no n'hi ha testimonis abans de Ciceró), sinó quan ja les distincions de timbre en les vocals s'anaven tornant tant o més fortes que les quantitatives.

Al costat de *torn* nom d'instrument, existeix, en català i el romànic tot, una espècie d'homònim *torn* amb caràcter postverbal, derivat de *tornar*. És, p. ex., el cas del fr. *tour* 'rotació', 'tanda', que també existeix en català; p. ex. a la zona central val. en el reg: *el tòrn de la parà* en el sistema de rèquies de Torís (1962).

En català apenes n'hi ha més que testimonis tardans: car el mot verament nostre, i almenys el més usat i viu, ha estat sempre *TANDA* (creació catalana que la nostra llengua prestà després al cast., it. etc.); no em consta fins al Lacav., que el dóna com a equivalent a *tanda* (exemplificant només aquest), si bé *AlcM* el cita en l'estil oficial de les unes ordinacions universitàries de 1596; a tort li atribueix sengles cites de Jaume I i d'Ausiàs, on té un altre sentit, també derivat de *tornar* o, en part almenys, més aviat ús figurat del